

Переклад Біблії та процеси релігійної самоідентифікації українців у
XX ст.: Історія освоєння Біблії українською культурою

Архиєпископ Ігор Ісіченко

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 23-38.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

**ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ І ПРОЦЕСИ РЕЛІГІЙНОЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ХХ ст.:
ІСТОРІЯ ОСВОЄННЯ БІБЛІЇ
УКРАЇНСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ***

Церковнослов'янський переклад Святого Письма входить в українську культуру як важливий складник кирило-мефодіївської спадщини, а водночас домінантний текст у системі середньовічної книжності. Він був здійснений частково ще до початку моравської місії (863 р.), а завершений, напевне, вже учнями апостолів слов'ян. Через посередництво відносно добре зрозумілої українцям X-XII ст. церковнослов'янської мови визначається присутність їхньої культури в просторі візантійської цивілізації. Адже церковнослов'янська мова, створена як синтез різноетнічних говорів на основі грецької граматики, синтаксису й графіки, стала водночас і формою захисту тотожності негрецьких народів центрально-східної Європи від небезпеки еллінізації, і засобом включення слов'янських племен до універсальної і багатомовної елліністичної культури Східного Середземномор'я.

Біблійний текст за часів Середньовіччя не призначався для приватного (келійного) читання. Він функціонував як **центральна частина богослужбової відправи**, входячи до літургійного життя Церкви у формі євангельських і апостольських читань, паремій, псалмів. Власне Псалтир, а також Часослов, значною мірою складений з тих таки псалмів, стають найпопулярнішими молитовними й навчальними книгами цієї доби, через посередництво яких біблійний текст виходить поза межі церковного обряду.

Ренесанс із реформаційними рухами в Церкві, культом автентичного слова, керованого гаслом «ad fontes» — «до джерел», а також безпрецедентним зростанням особистісного чинника в цивілізації, зі зростанням індивідуалізму й персоналістичної зорієнтованості тексту виводить Біблію з жорсткого кола суворо лімітованого читання.

* В основу статті покладено доповідь на науковому семінарі Східного інституту українознавства імені Ковальських та кафедри українознавства філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна 30 травня 2003 року. У публікації збережено правопис, якого дотримується автор (ред.).

Знімаються заборони на приватне читання Святого Письма, послаблюється посередницька роль обряду, низка протестантських деномінацій відкидає визначальну присутність Церкви в засвоєнні Біблії та заохочує індивідуальну інтерпретацію.

Саме тими часами датуються перші спроби позбутися обмежень, накладених на рецепцію Біблії церковнослов'янським текстом. Як і в інших європейських країнах, в Україні з'являються один за одним нові переклади Святого Письма тогочасною народною мовою. Це друковане — не повністю — Євангеліє Василя Тяпинського (бл. 1575-1580), Євангеліє Валентина Негалевського (1581), Пересопницьке євангеліє (1556-1561) — рукописне євангеліє, писане в с. Двірці (Львівщина) та в Пересопниці (Волинь) сином протопопа Михайлом Васильовичем із Сянока й архимандритом Григорієм, — Крехівський Апостол (1563-1572). Однак у добу Контрреформації, в XVII ст., спроби перекладу Біблії народною мовою поступово згасають і відновлюються вже в XIX ст.

Відкриття романтичною культурою духовної цінності середньовічної спадщини сполучалося з запереченням просвітительського раціоналізму. Українські письменники XIX ст. щодалі активніше зверталися до Біблії, використовуючи її сюжети та образи в своїх творах, беручи з неї поетичне натхнення, нарешті, намагаючись перекладати її сучасною українською мовою. Біблія була улюбленою книгою **Тараса Шевченка**, котру він завжди возив із собою і котру — єдину зі своєї бібліотеки! — заповів Маркові Вовчку як своїй спадкоємниці в літературі. Основними навчальними книгами майбутнього поета були Часослов (богослужбовий збірник, значною мірою складений із читаних на богослужіннях псалмів) і Псалтир. Читання Псалтиря увійшло в життєвий досвід Шевченка ще в дитинстві, коли він допомагав священникові, читаючи Псалтир за померлими.

Період, що охоплював 1843-1847 рр. — відомі Шевченкові «Три літа» — засвідчив творчу майстерність Шевченка як одного з найбільших тогочасних поетів. І знаменно, що саме в цей час Шевченко переклав псалми 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149. Він дав віршові інтерпретації тексту українською мовою, користуючись звичними для себе ритмічними формами. При цьому перекладач прагне гранично точно передати думку оригіналу, часом допускаючи вільну інтерпретацію словесного втілення тексту.

Тарас Шевченко використовує в своїх творах біблійні епіграфи, цитує Святе Письмо, посилається на нього, пише поеми на біблійні сюжети. І в останні періоди свого творчого шляху Шевченко вдаєть-

ся до поетичних перекладів і переспівів окремих біблійних текстів, головню з пророчих книг.

Колишній директор Ніжинського ліцею **Пилип Морачевський** (1806-1879) протягом 1860-1862 рр. здійснив переклад Нового Завіту українською мовою. Сам перекладач походив із Чернігівщини й закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Перед Ніжинським ліцеєм він викладав математику й російську словесність у Сумах, Луцьку, Кам'янці-Подільському. Написав низку романтичних віршів українською мовою. Російська Академія наук визнала переклад Нового Завіту кращим з-поміж аналогічних слов'янських перекладів. Але видання цього перекладу стало можливим лише після революції 1905 р. Священний Синод Російської Православної Церкви 1911 р. благословив цей переклад до друку. Згодом він перевидавався протягом визвольних змагань 1917-1921 рр. і почав використовуватися на богослужіннях в Українській Автокефальній Православній Церкві та в Польській Автокефальній Православній Церкві. З благословення митрополита Діонісія дещо відредагований переклад Пилипа Морачевського було видано у Варшаві 1939 р. кириличними літерами.

Патріарх Мстислав, перебуваючи в Канаді, організував фототипічний передрук цього видання 1948 р., а потім здійснив ще один передрук у С. Бавнд Бруку, США, 1966 р. Ці передруки були основними версіями на престольного Євангелія, використовуваними в парафіях для богослужінь українською мовою в повоєнний період.

Переклад Куліша, Пулюя, Нечуя-Левицького

Першим повним перекладом Біблії (канонічних книг) українською мовою став переклад Куліша, Пулюя і Нечуя-Левицького, виданий у Відні 1903 та 1912 рр. Визначний український письменник і громадський діяч **Пантелеймон Куліш** (1819-1897), залишивши 1868 р. працю в Варшаві, переїхав до Венеції, де зайнявся перекладом Нового Завіту. Переклад здійснювався з церковнослов'янської мови. На цій підставі Лондонське Біблійне Товариство, що йому Куліш запропонував свій переклад, відхилило його. Засадою Біблійних товариств було здійснення перекладу Старого Завіту з гебрійської мови, а Нового Завіту — з грецької.

Куліш вивчає гебрійську мову, вдосконалює знання грецької й, переїхавши до Відня, береться до перекладу Старого Завіту. Невдов-

зі виходять переклади окремих книг Старого Завіту: П'ятикнижжя Мойсееве (Львів, 1869), Книга Товита (Коломия, 1883), а також віршові переспіви частин П'ятикнижжя (1868), книги Йова (1869), Псалтиря (1871). Куліш закінчив перекладати Старий Завіт 1872 р., але його праця згоріла під час пожежі хутора Мотронівки. Куліш взявся за працю знов, але вже не встиг завершити її.

Працю довів до завершення український письменник **Іван Нечуй-Левицький** (1838-1918), який переклав обидві книги Параліпоменон, книги Ездри, Неємії, Естери, Даниїла. Іван Нечуй-Левицький походив з м. Стеблів Канівського повіту зі священничої родини. Майбутній письменник закінчив Київську духовну семінарію й академію; з 1865 р. до 1885 р. вчителював. Вийшовши у відставку, Нечуй-Левицький провадив замкнене самотнє життя в Києві, повністю віддаючись літературній праці. Йому належить кілька популярних праць з історії Української Церкви, виданих на початку визвольних змагань 1917-1921 рр., а також літературні твори, позначені глибоким знанням особливостей української народної релігійності та життя православного клиру («Кайдашева сім'я», «Хмари», «Старосвітські батюшки та матушки», «Афонський пройдисвіт», «Київські прохачі» тощо).

У Відні Куліш познайомився з Іваном Пулюєм (1845-1918), ученим-фізиком, що мав богословську освіту, і вже разом із ним 1871 р. переклав з грецької мови Новий Завіт. Переклади чотирьох Євангелій виходять у Відні 1871 р. та у Львові 1880 р. Біблійне товариство закупило цей переклад 1886 р. Іван Пулюй 1898 р. наново переклав українською мовою Псалтир, використовуючи попередній переклад Куліша.

Переклад Куліша, Пулюя і Нечуя-Левицького відобразив ранній етап формування української богословської термінології. В ньому трапляються просторіччя, практикується українізація біблійних імен. Там, де бракує стилістично забарвленої лексики, зустрічаються церковнослов'янізми: *рече, глаголючи, грядущий, убозі*.

Українізація церковного життя в міжвоєнний період

Ще задовго до національної революції, з початку ХХ ст. в Росії розгортається дискусія щодо збереження церковнослов'янської мови як єдиної літургійної. У православної церковній пресі, на єпархіальних соборах лунають численні голоси, що вимагали запровадити нову

літургійну мову, наближену до сучасної літературної. На Помісному Соборі Російської Православної Церкви 1917-1918 рр. працював Підвідділ про богослужбову мову (голова єпископ Оренбурзький Мефодій). З 39 чоловік, що виступали на засіданнях підвідділу, 20 висловилися за вживання сучасних російської та української мов у богослужіннях, 16 — проти, а ще троє не висловили певної позиції. Підвідділ прийняв рекомендації в формі десяти тез, у тому числі:

2. З метою наближення нашого церковного богослужіння до розуміння простого народу визнаються права загальноросійської та малоросійської мов для богослужбового вжитку.[...]

4. Часткове використання загальноросійської або малоросійської мов у богослужінні (читання Слова Божого, окремі співи, молитви, заміна окремих слів і речень тощо) для досягнення більш свідомого розуміння богослужіння за схвалення цього церковною владою бажане і в теперішній час.[...]

7. Необхідно негайно створити при Вищому церковному управлінні особливу комісію, як для спрощення й виправлення церковнослов'янського тексту богослужбових книг, так і для перекладу богослужіння на загальноросійську або малоросійську та інші вживані в православній російській церкві мови, при чому комісія має приймати на розгляд як уже існуючі спроби подібних перекладів, так і ті, що з'являються знову¹.

Існування українських перекладів Святого Письма стимулювало набуття рухом віднови Православної Церкви національно визначених форм, зокрема вимог переходу на сучасну українську мову богослужіння. В березні 1919 р. утворюється **перша українська церковна громада** в Києві, яка звертається за благословенням до єпископа Черкаського Назарія (Блінова), котрий тоді управляв Київською єпархією як вікарій, відправити страсні й великодні богослужіння в малій церкві Софійського собору українською мовою. Коли єпископ відмовив, громада звернулася до влади з клопотанням передати їй колишній військовий Миколаївський собор на Печерську. 22 травня 1919 р. в Свято-Миколаївському соборі м. Києва **вперше було відправлено Службу Богу**, на якій Апостол, Отче наш, псалми читалися українською мовою. Співи для Служби Божої написав на це свято композитор Микола Леонтович.

Створюються українські громади в Андріївській церкві, Софійському соборі. 12 липня 1919 р., на свято апп. Петра і Павла, відправа частково українською мовою відбулася в Софійському соборі, а

23 липня в Софійському соборі була відправлена перша Свята Літургія цілком українською мовою.

Після приходу до Києва російської Добровольчої армії Денікіна в серпні 1919 р. митрополит Антоній Храповицький негайно оголосив про заборону в служінні всіх клириків, пов'язаних з українським церковним рухом. Коли денікінці відступили, вікарний єпископ Назарій заявив, що він не може зняти заборони, але не заперечуватиме, якщо священики почнуть служити. 9 березня 1920 р. в малій Софії було відправлено Святу Літургію і панахиду за Тарасом Шевченком українською мовою. Ректор Київської духовної академії єпископ Василь Богдасhevський був присутній на Літургії й очолив панахиду.

Але офіційне управління Київською митрополією та рештою православних єпархій на підсоветській Україні, сформоване в старі часи, не згоджувалося йти назустріч прагненням патріотичної частини Церкви й допустити перехід на українську мову. Тоді рух духовної віднови Церкви проголошує звичайні для таких ситуацій гасла звільнення від монополії церковної бюрократії й повернення до апостольських традицій Церкви. Відбувається розрив з етнічно російською ієрархією.

Збори Всеукраїнської Православної Церквної Ради 5 травня 1920 р. проголошують автокефалію Української Церкви. Утворилися українські громади в Житомирі, Чернігові, Кам'янці, Вінниці, Одесі, Миколаєві, Херсоні, в багатьох селах. У червні 1920 р. вийшла друком «Літургія св. Іоана Золотоустого» в перекладі прот. Василя Липківського. Були видані друкарським способом Часослов, Требник, Молитовник в українському перекладі.

Відкриття богословської школи було неможливим. Єдиним способом навчання була проповідь. Здійснюється видання українських перекладів богослужбових книг, молитовників. Найбільші здобутки мала Миколаївська парафія м. Харкова.

Розгортають працю церковні композитори: Микола Леонтович (1877-1921), прот. Кирило Стеценко (1882-1921), Олександр Кошиць (1875-1944).

Довго не давалося право на видання журналу. Нарешті, 1927-1928 рр. вийшло сім чисел журналу «Церква і Життя».

18 березня 1921 р. між Польщею та Советською Росією було підписано Ризький мирний договір. Польська держава перед початком Другої світової війни налічувала 32 млн. населення, в т.ч. 21 млн римокатоликів, 3,5 млн греко-католиків, 3,5 млн православних.

У Польщі опинилося близько 2 700 тис. православних українців. Вони входили до чотирьох єпархій: варшавсько-холмської (40 парафій), гродненської (150 парафій), пінсько-новогрудської (200 парафій) та волинської (750 парафій). Спочатку, відразу після війни, в окупованій німцями Польщі перебувало лише двоє єпископів (віленський архієпископ свт. Тихон Белавін і крем'янецький єпископ Діонісій Валединський). Але згодом, коли в Росії розгорнувся большевицький терор, а німецькі війська залишили територію Польщі, почалася реєвакуація. На 1921 р. у Польщі вже перебувало шість єпископів.

30 січня 1922 р. надано юридичної сили угоді уряду з православним єпископатом — «Тимчасовим правилам про відношення держави до Православної Церкви в Польщі». Дозволялося викладати релігію рідною мовою учнів (правило 18). Метричні тексти мали писатися двома мовами — рідною та польською. Правила викликали опозицію частини ієрархії. Їх відмовився підписати єпископ Пантелеймон, усунений за це від керівництва кафедрою й засланий до Мелецького монастиря. Ще раніше єпископ Сергій Корольов був висланий з Польщі до Чехословаччини як іноземець за свою політичну діяльність. «Тимчасові правила» зберігали чинність до 1938 р.

13 листопада 1924 р. Патріярх Григорій VII підписав «Патріярший і Синодально-канонічний томос Вселенської Константинопольської Патріярхії, від 13 листопада 1924 року, про визнання Православної Церкви в Польщі Автокефальною». У тексті томосу визнається, «що перше відділення від Нашого Престолу Київської митрополії й православних митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а рівно ж прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Патріярха».

Митрополит Польської Православної Церкви мав повідомляти Вселенську Патріярхію про свій вибір й інтронізацію. В диптих мали бути вписані імена Вселенського Патріярха та глав Помісних Церков. Від Константинопольського Патріярха мало братися миро. «Патріярше й Синодальне Діяння» Вселенської Патріярхії з 7 квітня 1927 р. присвоювало митрополитові Діонісію титул «Блаженніший», що надався главі автокефальної помісної Церкви.

17 вересня 1925 р. у Варшаві відбулося урочисте проголошення автокефалії. Це стимулювало дерусифікацію Православної Церкви в Польщі, заохочувану урядом.

Восени 1927 р. в Почаївській лаврі пройшов Волинський єпархіальний з'їзд, що ухвалив почати запровадження в богослужінні української мови. Єпископом Крем'янецьким тоді був Діонісій. Попри те, що він був росіянином за походженням, владику Діонісія благословив використання українських перекладів богослужінь, зокрема Служебник у перекладі проф. Івана Огієнка. У кафедральному храмі Крем'янця він благословив богослужіння з українською вимовою та проповіді українською мовою. До вірних він звертався з посланнями по-українському.

Синод Польської Церкви на засіданнях 16 червня й 14 грудня 1922 р., 3 вересня 1924 р. дозволив використання національних мов у перекладах, схвалених Синодом. Рекомендувалося викладання Закону Божого рідною мовою, виголошення проповідей і повчань рідними мовами вірних.

5-6 червня 1927 р. в Луцьку пройшов Український з'їзд, на якому було присутніх до 800 чол.: 524 делегати від парафій, деякі депутати сейму, сенатори, представники громадських організацій. Рішення з'їзду спрямовувалися на прискорення українізації парафій на Волині. Синод визнав з'їзд недоцільним і заборонив духовенству брати в ньому участь. Д-р Арсен Річинський як організатор з'їзду був відлучений від Церкви й за рік прийнятий у лоно Церкви з огляду на покаяння.

Архимандрит Полікарп Сікорський активно впроваджував українську мову в богослужіння в соборі у Володимирі Волинському. Його було рукоположено у вікарії Волинської єпархії, і він очолив українізацію цілого краю. У 1931 р. на Волині виключно по-українському правилося в 124 церквах, час від часу по-українському правилося в 126 церквах, по-церковнослов'янському, але з читанням по-українському Апостола, Євангелія, Символа віри й Отче наш — у 99, по-церковнослов'янському з українською вимовою — в 26, по-церковнослов'янському й по-українському порівну в 40.

10 вересня 1933 р. в Почаївській лаврі з нагоди святкування пам'яті прп. Йова Почаївського та 10-річчя перебування на Волинській кафедрі митрополита Діонісія пройшла українська демонстрація. На дзвіниці здійснено синьо-жовтий прапор, було розгорнуто транспаранти з написами: «За українську богослужбову мову», «Досить московської політики на Волині», «Українському народові — український єпископат», «Геть русифікаторів у Церкві» тощо. Кілька тисяч чоловік на чолі з депутатами сейму Бурою, Степаном Скрипником, Теліжинським і сенатором Гловацьким пройшли до Почаєва, де про-

вели мітинг біля поштової контори й склали присягу добиватися запровадження української мови богослужінь і призначення єпископа-українця. Пройшли мітинги з аналогічними вимогами в інших містах Волині. Міністр визнань зажадав від митрополита звільнення Волинської кафедри й призначення на неї українця. Так Волинським архиєреєм став архієпископ Олексій Громадський, народжений на Холмщині, який доти керував Гродненсько-Новогрудською єпархією.

На 1939 р. у 400 парафіях з 750 православних парафій на Волині правилося по-українському. Проповіді по-українському виголошувалися повсюди.

Українські переклади сакральних текстів на еміграції

Протягом 1942-1943 рр. формуються структури Української Автокефальної Православної Церкви в Україні. Попри неможливість серйозних зайнятть перекладацькою працею, єпископат і священство УАПЦ активно розширюють використання української мови в релігійному середовищі, залучаючи переклади Біблії й богослужбових книг, здійснені між війнами. Однак уже 1943 р. почався вихід УАПЦ поза межі України. 11 березня — 8 квітня 1944 р. у Варшаві пройшов **перший архиєрейський собор УАПЦ в еміграції**. 4 квітня було ухвалено «Тимчасове положення про управління Святої Української Автокефальної Церкви», за яким найвищим органом Церкви до Помісного Собору мав стати Архиєрейський Собор. Скликає собор і очолює його митрополит-адміністратор, він же — місцєблєуститель Київського митрополічного престолу. Митрополит-адміністратор Полікарп був і головою синоду.

Капітуляція Німеччини 8 травня 1945 р. застала українських владик розкиданими в різних місцях західної зони окупації. Влітку-восени 1945 р. почали організовуватися табори УНРРА з реєстрацією скитальців. При таборах і поза таборами, де були колонії українців, впорядковуються церкви. Художні оздоби, утвар, ікони, богослужбове облачення виготовляється руками парафіян. На 1946 р. у Західній Європі налічувалося 52 парафії УАПЦ з 60 тис. вірних. Там же перебувало 12 українських православних ієрархів.

Контакти з єпископами налагоджуються повільно, оскільки переїзди з однієї зони до іншої потребували дозволу військової влади. 10-11 листопада 1945 р. в Мюнхені було проведено нараду єпископів. Розподілено терени для церковного адміністрування, визнано необ-

хідним провести розподіл священиків по різних таборах, утворити Богословсько-науковий інститут, унормувати видання українських перекладів богослужінь.

За програмою, складеною архієпископом Михаїлом та ін., з 1946 р. в таборових школах ведеться навчання Закону Божого. Видаються підручники з цього та інших богословських предметів.

14-17 березня 1946 р. відбувся **другий архисрейський собор поза Україною** — в Еслінгені біля Штутгарту. За митрополитом Полікарпом визнано титул помісного митрополита в Церкві згідно з правилом 34 свв. апостолів. Розподілено терен архипастирської опіки. Єпископ Мстислав виголосив доповідь «Сучасне положення УАПЦеркви на еміграції та його перспективи на будуче». Прийнято ухвалу: «Доручити Св. Синодові нав'язати контакт з всіма українськими церковними православними осередками в цілому світі з метою об'єднання в спільній ідеї УАПЦеркви та координації практичних її дій». Засуджено насильницьку ліквідацію УГКЦ, «скеровану на досягнення політичних цілей, що мають на меті винародовлення українців».

Згідно з рішенням цього собору 1946 р. відкривається **Український Православний Богословсько-Науковий інститут**, перейменованій на Богословсько-Педагогічну академію. Першим директором став професор Іван Власовський, а з його від'їздом до Канади 1948 р. — архієпископ Ніканор. Інститут мав дбати про богословські студії, уніфікацію й видання українських перекладів богослужінь, налагодження богословської освіти.

18 листопада 1946 р. почалися лекції в Богословсько-Педагогічній академії в Мюнхені. Спочатку викладання провадилося у випадкових приміщеннях, а в лютому 1948 р. було освячене власне приміщення. Програма будувалася на взірці Російських духовних академій та Варшавського богословського православного відділу при університеті. Число викладачів доходило до 40. У липні 1950 р. відбувся перший випуск. Академію скінчило 5 студентів, з них 2 зі ступенем «магістра теології». Того ж року сенат і професорська рада присудили наукові ступені докторів богослов'я «honoris causa» єпископу В'ячеславу Лісицькому і проф. Григорію Ващенкові.

Після 1949/1950 навчального року Академія припинила стаціонарне навчання з огляду на брак студентів і брак коштів. Митрополія УАПЦ заявила, що з 1952 р. Академія вже не існує.

Завдяки налагодженню богословської праці в перші роки масової політичної еміграції воєнних часів виходять друком «Молитовник»

(1946), «Святкова Мінея» (1946), «Службеник» (1949), «Часослов» (1950), окремі акафісти, служби на великі свята. Виходять часописи «Церква і Життя», «Церковний вісник», «Богословський вісник» (два числа 1948 р.). З 1952 р. органом УАПЦ на чужині став журнал «Рідна Церква». У Великій Британії з 1950 р. видається кварталник «Відомості».

25-27 грудня 1947 р. в м. Регенсбурзі відбувся **Український Церковний з'їзд на еміграції**. Головою з'їзду був архієпископ Ніканор. Делегати представляли 71 парафію тільки в Німеччині. Всього було 60 делегатів з вирішальним голосом і 88 гостей. Розглядалися головні канонічні проблеми. 12-15 травня 1947 р. відбувся третій **Архієрейський собор УАПЦ**, який ухвалив вітати рішення УГПЦ в Канаді та УПЦ в США про злиття з УАПЦ та благословити єпископа Мстислава очолити УГПЦ в Канаді, а також поєднати з УАПЦ архієпископа Іоана Теодоровича.

1948 р. починається масштабне переселення українців за океан. Ліквідуються деякі табори. Зникають і парафії. Протягом 1948-1949 рр. виїхало близько 60 священників. У 1949 р. їх лишилося 51.

3-5 листопада 1949 р. в Ділінгені відбувся останній **Архієрейський собор УАПЦ** перед розселенням з Європи. В січні 1950 р. дано розпорядження про ліквідацію канцелярії синоду УАПЦ. Її заступила митрополича канцелярія. У квітні 1950 р. митрополит Полікарп переїхав до Франції й оселився під Парижем, в Ольней су Буа — Воскресенському скиті-резиденції. Церковний собор УАПЦ 15-16 вересня 1952 р. надав йому титул «Блаженнішого». 22 жовтня 1953 р. митрополит Полікарп помер. Похований у Парижі на цвинтарі Пер-Ляшез.

Після заборони УГКЦ в Україні центр розвитку Української Католицької Церкви східного обряду також перенісся за кордон. Важливу місію відіграв архієпископ Іван Бучко, перед 1939 р. єпископ-помічник митрополита Андрія Шептицького, іменований 1945 р. екзархом і апостольським адміністратором для українців у Західній Європі. Після війни в Німеччині було відкрито понад 100 молитовних будинків, служило понад 200 священників. Завдяки Церкві вдалося врятувати багатьох переміщених осіб, зокрема з дивізії «Галичина» від насильної депортації в Україну. Поступово відбулося переселення за океан, і в Західній Європі лишилося кілька десятків парафій із священниками.

У повоєнні часи завершується підготовка до публікації другого повного перекладу Біблії українською мовою, здійсненого проф. Іва-

ном Огієнком на замовлення Біблійних Товариств у міжвоєнний період. Коли переклад було надруковано, проф. Огієнко вже прийняв архиєрейський сан і очолив Українську Православну Церкву в Канаді під іменем митрополит Лларіон. Іван Огієнко народився 15 січня 1882 р. в м. Брусиліві на Київщині. Навчався в Київській військовій фельдшерській школі, а потім на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира Великого. Огієнко почав працювати в науковому семінарії визначного філолога Володимира Перетца, зайнявся вивченням давньої української літератури, брав участь у діяльності Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, «Прогресі». З 1915 р. він викладає в Київському університеті як приват-доцент. Під час визвольних змагань 1917-1921 рр. Іван Огієнко брав участь в організації Української академії наук, Київського державного українського університету, Державного українського університету в Кам'янці-Подільському.

Професор Огієнко був делегатом Всеукраїнського церковного собору в січні 1918 р. й робив доповідь «Відродження Української Церкви» на пленарному засіданні. Він був міністром освіти, а потім — міністром віросповідань в уряді Української Народної Республіки. Після окупації УНР більшовиками Огієнко емігрував до Польщі. Жив спочатку у Винниках під Львовом, потім у Львові, а з 1926 у Варшаві. Він призначається професором церковнослов'янської мови й кириличної палеографії богословського факультету Варшавського університету. Його наукові заняття поширюються головно на історію української літературної мови та історію Церкви. Водночас професор Огієнко перекладає Біблію українською мовою (1933-1939).

Дружина Івана Огієнка померла 1937 р. В жовтні 1939 р. він приймає чернечий постриг з іменем Лларіона, а 19 жовтня 1940 р. — архиєрейське рукоположення. Тоді ж владика Лларіон був піднесений у сан архієпископа, а 1944 р. — митрополита. У зв'язку з наближенням Червоної армії він був змушений емігрувати. Після трирічного перебування в Лозанні (1945-1947) на запрошення Свято-Покровського собору у Вінніпегу архієпископ Лларіон переїхав до Канади. Там він організував Допомоговий комітет для сприяння втікачам з України, котрі масово прибували до Канади з таборів переміщених осіб.

Очоловши 1951 р. Українську Православну Церкву в Канаді, митрополит Лларіон дбає про налагодження праці громадських організацій і навчальних закладів, відвідує різні парафії в Канаді. В канадській пресі друкуються його численні статті, а в Лондоні 1961 р. виходить

друком повне видання перекладу Біблії, здійснене ще перед війною. З'являються нові фундаментальні праці: «Грамаптично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961), «Митрополит мученик Арсеній Мацієвич» (1964), «Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її» (1966), «Слово про Ігорів похід» (1967). Але митрополит важко хворіє, переносить кілька операцій і з 1968 р. прикутий до ліжка. Він помер 29 березня 1972 р. в лікарні «Мізерикордія».

Під патронатом єпископа Івана Бучка та монашого ордену василіян здійснює переклад Біблії українською мовою Іван Хоменко (1892-1981). Саме в складі цього, третього з черги, перекладу вперше було перекладено з грецького тексту Біблії (Септуагінти) так звані «неканонічні» книги Старого Завіту — Товита, Юдити, Маккавеїв, Премудрости Соломонової, Премудрости Ісуса, сина Сирахового, послання Єремії. Переклад було завершено наприкінці 50-х рр. ХХ ст., а вперше надруковано в Римі 1963 р. Звідси поширена назва «Римська Біблія».

О. Іван Хоменко народився 11 листопада 1892 р. в Вінниці. Після закінчення класичної гімназії у Вінниці він навчався на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира в Києві. У період гетьманського правління працював у міністерстві іноземних справ, у посольстві України в Відні. Після падіння Гетьманату Іван Хоменко був прийнятий під опіку митрополита Андрея Шептицького й 1921 р. направлений на навчання до Риму. Він здобув ступінь доктора філософії в Папському Урбаніанському університеті 1925 р. Рукоположений у священники 1940 р., о. Хоменко працював у бюро розшуків у Ватикані, а після війни переїхав на острів Анакапрі поблизу Неаполя. Там він працював над перекладом Святого Письма. Спочатку йому допомагав єпископ Іван Бучко, фінансуючи працю та допомагаючи літературою. З 1956 р. о. Іван Хоменко уклав угоду з орденем василіян, який зобов'язався підготувати рукопис до друку й видати його власним коштом. Переклад передавався у власність ордену. Було проведено редагування тексту, й 1963 р. «Святе Письмо» в перекладі о. Івана Хоменка було надруковане. Але пізніше перекладач неодноразово заявляв про незгоду з редагуванням. Він виїздив до Мондери в Канаді, жив у монастирі «Студіон» поблизу Риму, а потім знов повернувся на острів Анакапрі, де й помер 10 квітня 1981 р.

Українська Католицька Церква брала участь у Другому Ватиканському соборі (1962-1965). На кожній його сесії відправлялися богослужіння візантійсько-українського обряду. 15 українських владик, присутніх на соборі, зробили заяву про «мовчазну Церкву» в окупо-

ваній Україні. У соборових комісіях працювало сім священнослужителів з УГКЦ. Секретарем комісії до справ східних Церков був протоархимандрит ЧСВВ о. Атанасій Великий². Було оперативно здійснено видання українського перекладу соборових діянь (т. 1-5; 1964-1966).

Соборові документи, зокрема Конституція про Святу Літургію «Sacrosanctum Concilium» (1963), дали канонічні підстави для переходу католицького богослужіння на сучасні національні мови. Архисерейський собор УГКЦ, що відбувся 1965 р., запровадив поряд із традиційною церковнослов'янською мовою також українську мову як другу літургійну. Було дозволено читання Апостола, Євангелія, Символу віри й молитви Господньої («Отче наш») по-українському. Утворена при верховному архієпископі УГКЦ Міжпархіяльна літургійна комісія розробила переклад Літургії свт. Іоана Золотоустого українською мовою. Наступний архисерейський собор УГКЦ 1969 р. дозволив широке використання української мови та національних мов країн поселення при відправі богослужінь.

Національний чинник у літургійній віднові сучасної Української Церкви

Рубіжною віхою в суспільному розвитку України став 1988 рік. У вільному світі 1988 р. відзначався як рік 1000-річчя хрещення України-Русі. Крім урочистих богослужінь і академій, було освячено церкву-пам'ятник у Генку (Бельгія), пам'ятник князеві Володимирі Хрестителю в Англії. У Равенні (Італія) 18-24 квітня 1988 р. заходами Українського наукового інституту Гарвардського університету було проведено Міжнародний конгрес, присвячений Тисячоліттю християнства в Русі-Україні. Ювілейні наукові конференції пройшли в С. Бавнд-Бруку, США (1985), Римі (1985), Мюнхені (1986, 1987). У Мюнхені ж відбувся Науковий конгрес Тисячоліття.

Тисячоліття хрещення України стало для УГКЦ нагодою для демонстративного виходу з підпілля. Громади УГКЦ у різних місцях Західної України проводять прилюдні урочисті богослужіння. Тисячі людей беруть участь в урочистих прощах і богослужіннях у Грушеві 10-липня, на Яській Горі в Гошеві 16-17 липня, у Зарваниці 17 липня. Богослужіння в Зарваниці очолює владика Павло Василик. Поширюється література про церковну минувшину України, про українське церковне життя в діаспорі.

Надзвичайно важливим стимулом для усвідомлення своєї totoжності відіграло поширення Біблії українською мовою в перекладі митрополита Лларіона, кілька сот тисяч якої Об'єднані Біблійні Товариства подарували Україні з нагоди 1000-річчя хрещення.

16 лютого 1989 р. в Києві утворено Ініціативний комітет по відродженню УАПЦ. Його фундаторами стали члени першої київської незалежної громадської організації — Українського культурологічного клубу. Очолив комітет о. Богдан Михайличко. До складу комітету ввійшли Лариса Лохвицька, Анатолій Битченко, Микола Будник, Сергій Набока, колишній політв'язень Євген Свєрстюк. Було схвалене звернення, яке закликала утворювати регіональні комітети для відродження УАПЦ й почати поминати на богослужіннях Всесвятішого Вселенського Патріярха Димитрія.

19 серпня 1989 р. на Святій Літургії в Петропавлівському храмі м. Львова, вперше відправленій українською мовою, протоієрей Володимир Ярема зачитав звернення Комітету по відродженню УАПЦ, де пропонувалося:

«1. Створити регіональні комітети по відродженню УАПЦ для подальшого злиття їх у Всеукраїнську Православну Раду.

2. У своїх парафіях зібрати парафіяльні збори, рішенням яких заявити свою відмову від послуху Московській Православній Церкві.

3. Про свою непохитну вірність своїй рідній УАПЦ повідомити в регіональні комітети.

4. На всіх богослужіннях поминати Святішого Вселенського Патріярха Димитрія І»¹.

Відроджена Українська Автокефальна Православна Церква здійснює цілковитий перехід на сучасну українську мову богослужіння, стимулюючи тим витіснення церковнослов'янської мови з літургійного вжитку в УГКЦ (за винятком Мукачівської єпархії та студитських монастирів), а також у тій частині Московського Патріярхату, котра 25 червня 1992 р. проголосила утворення Української Православної Церкви Київського Патріярхату. І навіть у єпархіях УПЦ-МП було дозволено в окремих випадках на бажання вірних запроваджувати українську мову в Святу Літургію.

Впровадження української мови в богослужіння й приватну молитву, регулярне читання Біблії українською мовою стають неоціненними засобами подолання комплексів національної меншовартості. Українське Біблійне Товариство, створене 1991 р., виявилось єдиним позадержавним об'єднанням, яке забезпечує стабільні контакти хри-

стіянських Церков і деномінацій різних традицій на основі спільної причетності до біблійної спадщини. Виросло покоління вірних, які познайомилися зі Святим Письмом за перекладом митрополита Іларіона й молитися навчилися українською мовою, сприймаючи церковнослов'янську як історичне минуле — і не більше. Виникає вже проблема знання церковнослов'янської мови, пошуку шляхів її вивчення. Входження в україномовні парафії УАПЦ, УГКЦ, УПЦ-КП стало істотним засобом формування національної спільноти, а релігійна ідентифікація себе як християн східного обряду, що мають один текст Святого Письма, входить до числа важливих чинників національної самоідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашов Николай, прот. На пути к литургическому возрождению. — Москва, 2001. — С. 153, 154.
2. Сапеляк Андрій, владика. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. — Львів, 1995. — 216 с.
3. Відеозапис з дня 19 серпня 1989 року.